

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 82
ББК 83.3 (0)5

**ДАР БОРАИ ЯК НУСХАИ
«ТАЗКИРАИ ФАҲМӢ»** *Мирзоюнус Матлуба (Хоҷаева Матлуба Юнусовна), д. и. филол., профессори ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров. (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**ОБ ОДНОМ СПИСКЕ
«ТАЗКИРЕ ФАХМИ»** *Мирзоюнус Матлуба (Ходжаева Матлуба Юнусовна), д.филол.н., профессор ХГУ им. акад. Б.Гафурова. (Таджикистан, Худжанд)*

**ABOUT ONE LIST OF
"TAZKIRE FAHMI"** *Mirzoyunus Matluba (Khojayeva Matluba Yunusovna), Dr of Philology, Professor of the faculty of Tajik philology under Khujand State University named after academician B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: matluba.khojaveva@gmail.com*

Калидвожаҳо: тазкира, дастнавис, сарчаиша, Абдулмутталибхоҷаи Фаҳмӣ, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айни, Расул Ҳодизода

Дар мақола сухан дар бораи як нусхаи тазкираи Абдулмутталибхоҷаи Фаҳмӣ мервад, ки аз 80 саҳифа иборат буда, дар нимаи дувуми асри XIX таълиф шудааст. Муаллифи мақола аз мавҷудияти ду нусхаи ин асар маълумот дода, дар заминаи нусхае, ки дар захираи дастхатҳои АИ ҚТ маҳфуз аст, дар қиёс бо тазкираҳои дигари ин давра хусусиятҳои ин нусхари муайян намудааст. Зимни таҳқиқи ин асар муаллиф ба хулосае расидааст, ки Фаҳмӣ дар тазкираи худ маълумоти тоза овардааст, ки дар тазкираҳои дигар ба назар намерасанд ва ин ки устод Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ду мақолаи онро нақл кардааст, аз арзиши ин тазкира дарак медиҳад. Ба даст омадани нусхаи дувум ва муқоисаи ин ду нусха матолиби навро дар ихтиёри мо хоҳад гузошт ва чандин масоили баҳснок ҳалли худро хоҳанд ёфт.

Ключевые слова: тазкире, рукопись, источник, Абдулмутталибходжа Фахми, Кори Рахматуллох Возех, «Образцы таджикской литературы» Садрриддина Айни, Расул Ходизода

Статья посвящена исследованию одного из списков тазкире Абдулмутталибходжи Фахми, состоящего из 80 страниц и созданного во второй половине XIX века. Сообщая о двух имеющихся списках этого тазкире, автор статьи анализирует список, который хранится в отделе рукописей АН РТ и, сопоставляя его с другими тазкире этого периода, выявляет наиболее яркие его особенности. На основе анализа сделан вывод о том, что в тазкире Фахми содержатся новые сведения, не наблюдающиеся в других антологиях указанного периода, и доказательством тому может быть факт использования его материалов Садрриддином Айни. Сделано заключение, что анализ и сопоставление двух списков этого тазкире дают возможность поставить точку над многими спорными вопросами.

Key words: tazkire, manuscript, original, Abdulmutalib Khoja Fahmi, Kori Rahmatulloh Vozekh, "Namunai Adabiyoti Tojik" (Tajik Literature Paragons) by Sadriddin Aini, Rasul Khodizoda

The article dwells on the exploration of one of the lists of tazkire by Abdulmutalibkhoja Fahmi consisting of 80 pages and created in the second half of the XIX-th century. Informing about two available lists the author of the article analyzes that one which is kept in TR AS manuscript department and correlating it with other tazkires of the same period she elicits its brightest peculiarities. Proceeding from the analysis the author comes to the conclusion that in Fahmi's tazkire there is the information non-observed in other anthologies of the period in question; the facts of its materials being used by Sadriddin Aini can be served as a proof. The inference runs that under analysis and correlation of the two lists one can put a fullstop in regard to many controversial issues.

Муҳаққиқон дар бораи тазкираҳои нимаи дувуми асри XIX- ибтидои асри XX сухан ронда, маъмулан «Тӯҳфат-ул-аҳбоб ғӣ тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, тазкираҳои Мирсиддиқхони Ҳашмат, «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё, «Тазкират-уш-шуаро»-и Абдулазими Шаръӣ, «Афзал-ут-тазкор фи зикри-ш-шуаро ва-л-ашъор»-и Афзал Махдуми Пирмастӣ, «Тазкират-уш-шуарои мутааххирин»-и Абдуллоҳочаи Абдӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мухтарам ва «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садрриддин Айниро ном мебаранд. Аммо тазкираи Фаҳмӣ, ки низ дар ҳамин давра таълиф шудааст, қариб дар ягон пажӯҳиш номбар намешавад, ҳол он ки устод Садрриддин Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар мавриди зикри Машраби Намангонӣ ва Сӯфӣ Аллоҳёри Каттақӯрғонӣ аз маълумоти ин асар истифода бурдааст (1, с. 126-127).

Танҳо устод Расул Ходизода, ки беҳтарин донандаи адабиёти асри XIX- ибтидои асри XX буд, дар китоби «Сарчашмаҳо барои омӯзиши адабиёти тоҷики нимаи дувуми асри XIX», ки соли 1956 ба забони русӣ интишор ёфтааст, дар бораи мавҷудияти «Тазкираи Фаҳмӣ» дар ин давра хеле мухтасар маълумот дода, маводи онро такрори тазкираи Возех мешуморад ва бинобар ин камарзиш меномад (2, с. 11). Дар китоби дигари устод «Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX», ки ба забони тоҷикӣ соли 1968 чоп шудааст, исми Фаҳмӣ танҳо як маротиба зикр шуда, дар бораи ӯ ва тазкирааш ҳарфе ба назар намерасад (2).

Мо дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки дар асоси як нусхаи тазкираи мазкур, ки дар даст дорем, дар муқоиса бо тазкираҳои дигар баъзе нуқтаҳоро ба мулоҳизаи хонандагон гузорем.

Дар китоби русии Р.Ҳодизода сухан дар бораи мавҷудияти ду нусхаи «Тазкираи Фаҳмӣ» рафтааст, ки яке дар Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон таҳти рақами № 2331/1 ва дигаре таҳти рақами № 952 дар захираи дастхатҳои АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз мешавад. Тибқи маълумоти устод Расул Ҳодизода, «андозаи нусхаи аввал 13X 20, 5 см.: 35 ҷараҳ (саҳ. 28-74) буда, ин нусха дар қоғази ранга бо хати зебои настаълиқ нигошта шуда, матн бо зарҳал ороиш ёфтааст. Бино ба мундариҷае, ки дар оғози дастхат ҷой дорад, ин асар мебоист шарҳи ҳол ва намунаҳои ғазалиёти бештар аз 300 шоирро аз оғоз то охири садаи XIX фаро мегирифт. Муаллифи асар Абдулмутталиби Фаҳмӣ асари худро аз рӯи супориши Мир Муҳаммад Тўқсоба таълиф намудааст; дастхат танҳо баъзе бахшҳои асари банақшагирифта (ё худ ба итмомрасонидаро) дар бораи Бедил, Ҳофиз, Низомӣ, Исматӣ Бухорӣ, Савдо, Возеҳ ва дигарон дар бар гирифтааст»(2, с.11). Соли таълифи ин асарро Р.Ҳодизода 1319/ 1901м. зикр намудааст.

Дар бораи нусхаи дигари ин тазкира қайд шудааст, ки

«Аввали нусхаи ҳифзшуда ва мураттаби ин тазкира дар захираи дастхатҳои АИ ҶТ таҳти рақами № 952 нигоҳ дошта мешавад; нусха дар ҷараҳҳои дафтар дар соли 1936 аз ҷониби корманди илмӣ китобхонаи оммавии Ҷумҳурии Ўзбекистон И.Одилов рўйнавис шудааст»(2, с.11).

Профессор Ҳодизода чунин меҳисобад, ки ин «тазкира дар асоси маводи тазкираҳои пешин ба қалам омадааст; дар бораи шоирони асри XIX муаллиф гоҳе пурра ва гоҳе бо ихтисорот маълумоти тазкираи Возеҳро бидуни зикри сарчашма омадааст; ҳатто бобе дар зикри Возеҳ аз тазкираи ҳуди ӯ, ки сухан аз номи шахси аввал оварда шудааст, пурра рўйнавис шудааст». Ба андешаи ӯ, «ин тазкира кўшиши номуваффақи як нафар дўстдори камшўҳрати адабиёт аст, ки исмашро касе аз мураттибони тазкираҳои давраи охир ёд накардааст» (2, с.11).

Дар дасти мо нусхаи «Тазкираи Фаҳмӣ» № 952 қарор дорад, ки дар 82 саҳифаи дафтари раҳдор рўйнавис шуда, дар муқоваи он бо хати котиб «Тазкираи Фаҳмӣ. Таълифи Абдулмутталибхочаи Самарқандӣ» навишта шудааст (6). Дар поёни нусха соли китобати он 1936 ва соли таснифи он 1277 зикр ёфтааст, ки баробар ба соли 1860 мелодӣ мебошад.

Ҳоло бубинем, ки нуқтаи назари устод Р.Ҳодизода то кучо ба ҳақиқат мувофиқ аст ва ин нусха оё рўйнависи тазкираи Возеҳ аст? Дарвоқеъ дар бораи шахсият ва фаъолияти адабии Абдулмутталибхочаи Фаҳмӣ дар тазкираҳо ва донишномаҳо маълумоте мушоҳида нашуд. Аҳли илму адаби Самарқанди имрӯза низ дар бораи шахсияти ӯ маълумоте дар даст надоранд. Аммо чун дар муқоваи китоб ӯро Самарқандӣ гуфтаанд, маълум мешавад, ки аслаш аз Самарқанд аст ва бо супориши Ҳочӣ мулло Мирмуҳаммад Тўқсоба ба тартиб додани ин маҷмӯа даст задааст. Чунонки дар муқаддимаи китоб омадааст, «бо вучуди касирии бол ва парешонии мақол, ки на истироҳате зи манфиати молҳои рўзгор ва на истихлосе зи мазаррати моалайҳои адвор... ба ҷиҳати истехкоми бунёни садоқату ёдгорӣ» ба иҷрои фармони амир шурӯъ намудааст. Дар ин нусха дар ҳеҷ ҷо аз мундариҷаи асар ва нақшаи муаллиф роҷеъ ба зикри 300 нафар шоирон сухане нест. Танҳо гуфта мешавад, ки «Аввал ва авло намуд, ки унвони маҷмӯъаро ба маноқиби шуарою умаро ва сулаҳо (е), ки ба таърихи қариб гузаштаанд... сабт гардонида шавад» (6,с.2).

Нусхаи мазкур дар бораи 26 нафар уламову шуаро ва умаро маълумот медиҳад, ки зикрашон ба ин тартиб аст:

1. Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил
2. Хоҷа Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ
3. Ҳазрати Мавлоно Хоҷа Исмаилюллоҳи Бухорӣ
4. Хоҷа Муҳаммадшоҳими Кашмӣ
5. Ҳазрати Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ
6. Низомуддин амир Алишери Навоӣ
7. Мавлавӣ Муҳаммадшарифи Бухорӣ
8. Сӯфиоллоҳёри Самарқандӣ
9. Мавлоно Машраби Намангонӣ - Бобораҳими Қаландар
10. Шайх Имло
11. Хоҷа Муҳаммад Исломи Ҷӯйборӣ
12. Амир Маъсуми Ғозӣ
13. Ҳазрати амир Саид қад. сир. номи эшон Амирҳайдар аст маъруф ба амири Саид
14. Насириддин Сайид амир Насруллоҳ Муҳаммад Баҳодур Султон
15. Аълами Ясорӣ
16. Мирзо Абдурраҳмон Аълами Бухоро
17. Эшон халифаи Ниёзукулӣ
18. Муҳаммад Хусайн
19. Ҳазрати Домулло Миракхоҷаи Бухорӣ
20. Ҳазрати шайхулислом Аҳрорӣ - Султонхоҷаи Орифӣ
21. Домулло Муҳаммади Бухорӣ ал машхур ба домулло Ҳочибой (Хучанд)
22. Домулло Орифқулии муфти
23. Умдатулуламо ҳазрати охунд домулло Ҳасани Бухорӣ
24. Эшони қозӣ Мирзо Иноятуллоҳ Хоҷаи Бухорӣ
25. Эшон Муҳаммад Султонхоҷаохунд Аълами Бухорӣ
26. Охунд Аълами Бухорӣ (Абдулмӯъминхоҷа)

Аз ин миён 11 нафари аввал шуарои салаф буда, чунонки мебинем, тазкира аз зикри номи Мирзо Абдулқодири Бедил шурӯъ мешавад ва баъди ӯ Ҳофизу Абдурраҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ ва дигарон омадаанд. Бо он ки устод Расул Ҳодизода ин нусхро танзимшуда мешуморад, назми собите дар он на дар тартиби ҷойгузинии удабову умаро ба тартиби таҳачҷӣ ва на аз рӯи солшумории хронологӣ ба мушоҳида намеояд.

Қабл аз овардани исми Амир Маъсуми Ғозӣ муаллиф менависад, ки «бар замоири асҳоби дониш махфӣ намонад, ки муҳаррири сутурро дағдағае ба хотири фотир буд, ки ҳар ҷо ки лаолии шохвор ва гавоҳири обдор, ки бунёни маҷлисро истехкоме ва маҳофили дӯстонро инбисоте бахшад, аз мазоқи ҳар тоифа ва аз мазҳаби ҳар фирқа... аз мазомини абқору аз натоиҷи афкор хулосае фароҳам оварда, нигоштаи хома гардонад, аммо ба воситаи мавонеи вофира ва ҳаводиси касира таманноӣ мазкур ва дағдағаи мазбур даст навода. Ба мазмуни «мо ло ядруку куллаху ло ятруку куллаху» хӯшае аз хирману гуле аз бӯстон боиси масаррати дӯстон ва тазаккури хотири ихвон ба ҳам оварда, унвони катибаро ба манокӣбу маорифи салотин, ки каломулмулуки мулукулкалом ороиш дода, набзе аз аҳволоти подшоҳони доруссалтанаи Бухорои Шариф ва баъзе аз уламо, ки дар таърихи 1200 гузаштаанд, дар қайди таҳрир оварда шуд» (6, с. 33-34).

Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки мурағиб ният доштааст, маводи фаровонеро аз зиндагии бузургон ва намунаҳои таълифоти удаборо дар ихтиёри дӯстон гузорад, аммо монеаҳои зиёде ба ин қор ҳалал додаанд, бинобар ин танҳо «набзе аз аҳволоти подшоҳони доруссалатанаи Бухорои Шариф ва баъзе аз уламо, ки дар таърихи 1200 гузаштаанд», ба ин тазкира ворид карда шудаанд.

Аз рӯи мазмун тазкираи Фаҳмиро метавон ба ду қисм ҷудо кард. Қисми аввал 11 нафар шуарои салаф ва қисми дувум салотин, уламову удабоеро, ки дар асри 19 зиндагӣ кардаанд.

Аз аҳли салотин асомӣ ва шарҳи ҳоли се нафар, аз ҷумла Амир Маъсуми Ғозӣ, Амир Саид Амирҳайдар, Насируддин Сайид амир Насруллоҳ Муҳаммад Баҳодур Султонро оварда, сипас дар бораи 12 нафар хаттоту олиму шоир хабар медиҳад. Аз зикри салотин сар карда, то охири тазкира як андоза тартиби хронологӣ (ба истиснои ду-се ҳолат) риоя шудааст. Таърихи вафоти охири нафаре, ки дар тазкира омадааст, 1285/1868 аст, ки мутаносиб ба соли реҳлати Эшон Муҳаммад Султонхоҷаохунд Аълами Бухорӣ мебошад.

Он нукта ҷолиб аст, ки ҳам устод Айнӣ ва ҳам қотиби тазкира соли таснифи онро 1277(1860-61) гуфтаанд, аммо охири соли, ки дар тазкира омадааст, 1285 мебошад. Бино ба маълумоти Р.Ҳодизода соли таълифи нусхаи маҳфуз дар Тошканд 1319/1901м. аст.

Ба андешаи мо, 1277 будани соли таснифи тазкира шояд саҳеҳ набошад, зеро маълумоти он бо соли 1285/1868 ба охир мерасад. Дар сурати қабул кардани соли 1277 фарзияе пеш меояд, ки як-ду нафари охириро қасе афзуда бошад. Дар бораи нусхаи Тошканд танҳо баъди ошноӣ бо он метавон сухан ронд.

Устод Р. Ҳодизода маълумоти тазкираи Фаҳмиро пурра баргирифта аз тазкираи Возеҳ мешуморад. Шояд дар мавриди нусхаи Тошканд ин андеша дуруст бошад, аммо дар мавриди нусхаи зерин дасти мо муқоиса бо тазкираи Возеҳ нишон дод, ки маълумоти он аз тазкираи Возеҳ куллан тафовут дорад. Гузашта аз ин «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, агар ба маълумоти устод Айнӣ таъриҳ кунем, пас аз 11 соли тазкираи Фаҳмӣ ва агар ба ҳулосаҳои мантиқии ҳудамон таъриҳ кунем, пас аз се соли таълифи он ба қалам омадааст ва ба ҳеч ваҷҳ Фаҳмӣ наметавонист тазкираи Возеҳро истифода барад.

Ин нуктаро метавон зимин муқоисаи ин ду тазкира собит намуд. Нахуст, аз 26 нафаре, ки дар тазкираи Фаҳмӣ исмашон зикр шудааст, мо аз тазкираи Возеҳ танҳо дар бораи 10 нафар маълумот пайдо кардем. Ҷолиб он нукта аст, ки дар ин ду тазкира дар аксари маврид исми зикршудагон ба гунаи дигар омадааст.

Масалан, исми «Домулло Муҳаммади Бухорӣ», ки бо ҳамин ном дар тазкираи Фаҳмӣ зикр шудааст, дар тазкираи Возеҳ «Лисонӣ» омадааст. Танҳо аз мазмуни матн дар бораи як нафар будани онҳо маълумот мегирем.

Фаҳмӣ дар мавриди «Домулло Муҳаммади Бухорӣ» навиштааст: «ал машҳур ба домулло Ҳочибой, номи аввалии эшон Домулло Ҳочибой аст. Аз диёри Хучанд барои таҳсили улуми зоҳирӣ ва ботинӣ ба фоҳираи Бухоро омада, ба фақру фоқа ва риёзоти шокқа таҳсили улуми зоҳирӣ намуда, ба меъроҷи ҳақоик ва ирфон расидааст, дар балоғати гуфтор ва дарёфти сухан ва ҷавдати таъъ ҳамдӯши худ надошт. Бино бар он подшоҳи маорифпаноҳ Саид амир Ҳайдар толибуллоҳи сирраҳу аз номи аввалӣ ба Мулломуҳаммадӣ ифтихор дода, аниси хилвати хос ва ҷалиси ҷилватихтисоси худ намуда, байнулақрон имтиёз ва ифтихор дод ва ҷаноби саид амир Насруллоҳ дар замони худ дучандони валади бузургвори худ унвон дода, аксари авқот қозии

дорулиморати Қаршӣ гардонида буд. Ба таърихи якҳазору дусаду панҷоҳу шаш баъд аз вафоти низомуссалтана маҳдумулуламо Раҳмонбердӣ маҳдум раис ба раёсати эҳтисоби дорулхилофати Бухоро кулоҳи муфохират ба авчи гардун месуд. Ба таърихи якҳазору ду саду шасту ҳашт гӯшагири маҳаллаи ризвон шуд. Қабри вай дар ниҳояти тарафи шарқии қабристони ҳазрати Хоҷа Исмои Калободӣ аст» (6, с.76)

Чунонки гуфта шуд, Возеҳ ин суханварро бо номи «Лисонӣ» оварда менависад: «Лисонӣ – таҳаллуси ҳақоикпаноҳ, маорифдастгоҳ, ҳаллоли мушкилоти улуми арабия, кашшофи муъзилоти фунуни адабия, муфассири оёти каломи мулки улум, муҳаддиси аҳодиси қудсии самот, ҳазрати хайру-л-аном, аъламу-л-уламо, домулло Муҳаммади Хучандӣ, ки ба домулло Ҳочибой машҳур, сити фазоил ва камолоти он чаноб ба қатору амсори олам рафта, ба қасди таҳсили қуббату-л-исломи Бухоро омада, дар хидмати устозу-л-уламои ал изом, мулозу-л-фузалои-л- киром, хуччату-л-ислом саид Олимхоҷа охунди Кӯкалтош дарсхоро тамом намуда, ба ақсои ғояти фазлу камол расида. Ба иловаи он тарбият ва тақвияти ҳазрати амири Сайид ва ҳазрати амири марҳум манзум шуда, ба раёсати Бухоро ва мадориси мадрасаҳои бузург сарафрозӣ ва мубоҳӣ ва аз сабо то ишоъ ба тадриси талабаи улум машғул ва дар фунуни чузъия низ бисёр моҳиру ҳозир. Дар ҳалқаи дарс ақсари ашъори муносиби мақомро меҳонданд ва ин ҳақир низ нисбати тилмиз ба он чаноб рост карда, чанд гоҳ дар ҳавзаи дарси эшон ҳозир мешуд ва шарафи сӯҳбатро муғтанам мешумурд. Ва он бузургворро ба машқи шеър низ ҷавз ва шавқи тамом буда, ҳамагӣ матбуъ ва мавзун ва маснӯъ ва хушмазмун» (3, с. 155).

Чунонки мебинем, маълумоти ҳар ду тазкира комилан мутафовит аз ҳамдигар аст. Гоҳе бо сабаби дигаргуна омадани асомии адибон дар тазкираҳо дарёфти шахсиятҳо душворӣ пеш меорад. Масалан, Фаҳмӣ пас аз зикри исми «Ҳазрати Хоҷа Муҳаммад Исмои Ҷуборӣ» тамоми аҷдоди ӯро номбар намуда, дар поёни мақола навиштааст: «Вафоти эшон дар нӯҳсаду ҳафтоду як, қабри эшон дар Симтани Чорбақар дар ҷавори мазори фоизуланвори имом Абӯбақри Саъд аст» (6, с.32).

Маълумоти тазкираи Возеҳ дар бораи шайхи Ҷӯйборӣ комилтар аст, аммо дар тазкираи ӯ ин шоир бо исми « Эшон» омада, таҳаллуси Муҳаммадаминхоҷа Шайху-л-исломи Ҷӯборӣ будани он зикр ёфтааст. Возеҳ интисоби эшонро ҳам аз ҷониби падарӣ ва ҳам аз ҷониби модарӣ батафсил меорад ва дар мавриди шахсияташ низ маълумот медиҳад: «мушорилайҳ шахсе буд соҳибкарам ва муқаддаси кушодатабӯ хандонрӯй, ба мутолиаи кутуб ва расоил пардохта, аз аҳволоти мозияи анбиё ва ҳукамо ва салотин ва уламо ва фузало бисёр мустаҳзару воқиф. Пайваста машғуфи сӯҳбати аҳли фазлу камол, ҳар шаб меҳмонхонаҳои эшон аз содир ва вориди азёфи тавоиф мамлу ва аз толибилмону қориён ва аҳли эҳтиёҷ бисёр кас буданд, ки ҳарсола вазифаи ғалла ва сару по доштанд ва он чанобро дар беруни шаҳр саҳро ва нишемангоҳҳо хуб буда ва дар айёми баҳорон, ки аз хизорати олам назорат ёфта ва аз таровати абри навбаҳорӣ гулзори худро шустушӯ намуда, ҳаррӯза аз аҳли илм ва дониш савора ба сайри саҳро мебароманд»(3, с.19). Дар тазкираи Фаҳмӣ намунаи ашъори шоир ҷой надорад, аммо Возеҳ аз ӯ чанд байт нақл кардааст.

Ҷолиб он нукта аст, ки як намунаи байти шӯҳиомези Муҳаммадаминхоҷа шайху-лисломи Ҷӯбориро бо байти ҷавобияи писархолааш Султонхон, Возеҳ чунин нақл мекунад:

*То ба кай ҷавонбозӣ, духтаре бихоҳ акнун,
Мӯҷиби азоб аст он, гуфтаи китоб аст ин.*

Ҷавоби Эшони Султонхон:

*Аз висоли сад духтар ҳачри як ҷавон хуштар,
Рӯй дар ниқоб аст он, ҳусни беҳиҷоб аст ин (3, с.19).*

Ҳамин ду байт дар тазкираи Фаҳмӣ низ ҷой дорад, аммо дар зикри «Ҳазрати шайхулислом Аҳрорӣ», ки асли номаш Султонхоҷаи Орифӣ буда, дар ашъор «Адо» тахаллус дорад, дар ҳоле, ки дар тазкираи Возеҳ ҳини зикри Адо абёти дигар нақл шудааст.

Дар тазкираи Фаҳмӣ намунаҳои шеър камтар аз тазкираи Возеҳ аст ва ба ғайр аз мавриди зикршуда, дар ягон ҷои дигар такрор намешавад.

Нуктаи дигар низ афзуданист, ки дар тазкираи Фаҳмӣ пас аз зикри шуаро на ҳамеша намуна аз ашъори онҳо оварда мешавад. Дар маҷмӯъ аз 26 нафар, ки номашон дар тазкира сабт аст, ҳамагӣ аз 11 нафар намунаи ашъор ҷой дорад ва он ҳам ғолибан аз шуарои салаф: Бедил, Ҳофиз, Ҳоҷа Исмаилову Бухорӣ, Муҳаммадшоими Кашмӣ, Ҷомӣ, Навоӣ, Муҳаммадшарифи Бухорӣ, Суфӣллоҳҷери Самарқандӣ, Машраби Намангонӣ, Имло ва аз қисмати дувуми тазкира танҳо ашъори Султонхоҷаи Адо нақл шудааст.

Чунин ба мушоҳида расид, ки мураттиби тазкира пеши худ мақсад гузоштааст, ки соли вафот ва қабри салотин ва суҳанваронро ҳатман зикр кунад. Ҷолиб он аст, ки соли таваллуди танҳо 3 нафар зикр шудааст, аммо соли вафоти 25 нафар ба истисноӣ амир Насруллоҳ ба назар мерасад. Чунончи, дар мавриди аввалин касе, ки бо номи ӯ тазкира оғоз мешавад, яъне Мирзо Абдулқодир Бедил чунин навиштааст:

«Вафоти вай дар таърихи 1146 аст... Қабри вай беруни дарвозаи шаҳри Дехлӣ дар роҳи мазори фойзосори ҳазрати Низомуддин авлиё аст» (6, с. 4).

Тарзи овардани маълумот оид ба вафоти уламову удабо ба ҳам монанд аст. Чунончи дар мавриди охунд Аълами Бухорӣ низ мебинем: «вафоти эшон ба таърихи 1284 (1867-68) ва қабрашон дар ҷавори мазори фойзуланвори Охунд Мавлавӣ Қурраи Камол алайҳи раҳма дар қурби дарвозаи мазор аст» (6, с.84).

Яке аз хусусиятҳои дигари ин тазкира дар он зухур меёбад, ки мураттиб баъди зикри соли вафоти мутазаққирин дар аксари маврид моддаи таърих овардааст. Ба истисноӣ 4-5 мақола дар тамоми мақолоти дигар дар поёни маълумотномаҳо моддаи таърих ба мушоҳида меояд, ки маъмулан бидуни зикри номи муаллиф буда, мураттиб бо ишораҳои «фозиле гуфтааст», «яке аз фузалои замон ин таърихро гуфта», «ва низ аз ин китъа зоҳир ва ҳувайдост» онро сабт кардааст. Маъмулан моддаи таърих дар шакли байт, китъа ё маснавӣ гуфта шуда, аз ду мисраъ то 6-8 мисраъро дар бар гирифтааст.

Дар як маврид моддаи таърих фавқулода аст, зеро Бедил онро дар бораи худ гуфтааст ва мураттиб ин ҳолро чунин шарҳ медиҳад: «Вафоти вай дар таърихи 1146 аст, ки илҳомӣ ғайбӣ бар дили вай рехта, бо ин ишора таърихи фавти худ карда:

Таърих:

*Бедил, зи дил талаб кард, таърихи фавти худро,
Омад нидо, ки бурданд «нур аз чароғи олам» (6, с.6).*

Таркиби «нур аз чароғи олам» ба ҳисоби абҷад 1146 мешавад, ки воқеан ҳодисаи ҳайратангез аст, зеро муаллиф комилан саҳеҳ соли фавти худро пешгӯӣ намудааст.

Ё худ дар таърихи вафоти Аълами Ясорӣ аз забони фозиле оварда:

*Чу шуд он олими илми ладунӣ,
Ба сони меҳр аз олам нухуфта.*

*Хирад таърихи ӯ аз рӯи афсӯс,
Бигуфто, «офтоби дин гирифта» (6, с.54).*

«Офтоби дин гирифта» баробар ба 1225 аст, ки ишора ба соли вафоти ӯст.

Дигар нуктае, ки дар ин тазкира мушоҳида шуд, чой доштани баъзе абёти туркӣ аст. Маълум мешавад, ки мураттиби тазкира ба забони туркӣ низ балад будааст, зеро хини овардани намунаҳо аз ашъори Султонхоҷаи Адо ду байт ба туркӣ накл кардааст.

Як нукта низ афзуданист, ки дар аксари маврид мураттиб унвони китобхоеро, ки мутазаккирин навиштаанд, меорад. Чунончи, асарҳои Ҷомӣ, Навоӣ, Бедил ва дигарон номбар шудаанд.

Нуктаи дигар ин аст, ки дар қисмати дувуми тазкира муаллиф чо-чо аз ошноияш бо он нафароне, ки зикрашон меравад, хабар медиҳад. Масалан, чое хабар медиҳад, ки чаҳордах рӯз меҳмони Мирзо Иноятуллоҳхоҷаи Бухорӣ буд ва падари эшон муриди чадди Фаҳмӣ будаву аз ӯ «таълиму талқини зикру асрори тариқат» гирифта будааст. Чои дигар дар зикри «Эшон Муҳаммад Султонхоҷа охунд Аълами Бухорӣ» мефармояд, ки «дар ин рӯзҳо вучуди зичуди эшон офоби мағриб аст, бағоят муаммару куҳансол...» (6, с.80). Ин матолиби баргирифта аз зиндагии мураттиб бори дигар собит менамояд, ки тазкираи Фаҳмӣ рӯйбардори маводи сарчашмаҳои дигар набуда, таълифи худӣ ӯст.

Забони тазкира хеле фасеҳу фаҳмо ва орий аз суҳанбозиҳои зиёд аст. Мураттиб дар аксари маврид аз таркибҳои пурпечутоб ва тавсифҳои арабии нодир истиҳоло намуда, гоҳе барои рангин шудани баёнаш ҳикмати ширинеро аз зиндагии адибон ва уламо чой додааст.

Хулоса, маълум мешавад, ки Фаҳмӣ дар тазкираи худ маълумоти тоза овардааст, ки дар тазкираҳои дигар ба назар намерасанд ва ин ки устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ду мақолаи онро накл кардааст, аз арзиши ин тазкира дарак медиҳад.

Пайнавишт:

1. Абдӣ, Абдуллоҳхоҷа. *Тазкират-уш-шуаро. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо.* - Душанбе, 1983.-304 с.
2. Айнӣ, Садриддин. *Намунаи адабиёти тоҷик.* - Душанбе: Адиб, 2010 -448 с.
3. Возеҳ, Қорӣ Раҳматуллоҳ. *«Тӯҳфату-л-аҳбоб фӣ тазкирати-л-асҳоб».*- Душанбе: Дониш, 1977.- 225 с.
4. Мӯҳтарам, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ. *Тазкират-уш-шуаро. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо.* - Душанбе, 1975.- 369 с.
5. Садри Зиё, Шарифҷон Маҳдум. *Тазкори ашъор.*- Техрон, 1380. - 428 с.
6. *Тазкираи Фаҳмӣ. Нусхаи дастнавис рақами № 952 дар захираи дастхатҳои АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз аст.*
7. Хадизаде Р. *Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века.*- Сталинабад, 1956. – 140 с.
8. Ходизода Р. *Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX.* -Душанбе, 1968. -294 с.
9. Шаръӣ, Ҳоҷӣ Абдулазим. *Тазкират-уш-шуаро.*- Хучанд, 2015. - 228 с.

Reference Literature:

1. Abdi, Abdullokhoja. *Tazkirat-ush-Shuaro. (Poets` Tazkires) Corrected introduction by Asghari Djonfido. Dushanbe, 1983*
2. Aini, Sadridin. *Tajik Literature Paragon. Dushanbe: Man-of-Letters, 2010*
3. Voze, Kori Rahmatulloh. "Tuhfatu-l-Ahbob fi Tazkira-ti-l-Ashob". – Dushanbe: Knowledge, 1977.
4. Mukhtaram, Khoji Negmatulloh. *Tazkirat-ush-Shuaro. Corrected Introduction by Asghari Djonfido. - Dushanbe, 1975.*
5. Sadri Ziyo, Sharifjohn Mahdum. *Poetic Anthology. – Tehran, 1380 hijra (in Persian)*
6. Fahmi's Tazkiras. *The Copy of Manuscript №952 Kept by Manuscript Department under the Auspices of TR Academy of Sciences.*
7. Khadizade R. *Originals for Studies of the Tajik Literature Referring to the second Half of the XIX-th Century. – Stalinabad, 1956 (In Russian)*
8. Khadizade R. *The Tajik Literature of the second Half of the XIX-th Century. – Dushanbe, 1968*
9. Shari, Khoji Abdulazim. *Tazkirat-ush-Shuaro. – Khujand, 2015*